

Кришевич Ольга Володимирівна –
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

Кримінальна відповідальність за хабарництво та відмежування його від шахрайства

В статті розкривається поняття хабарництва; предмет і суб'єкт злочину хабарництво та його розмежування з шахрайством.

Ключові слова: хабарництво, шахрайство, кримінальна відповідальність.

Згідно з результатами дослідження “Ернст енд Янг” з питань управління ризиками шахрайства в Європі за 2011 рік (2011 European Fraud Survey), більше третини опитаних співробітників великих європейських компаній готові пропонувати грошові кошти, подарунки або здійснювати представницькі витрати для отримання нового контракту. При цьому майже половина опитаних заявили, що їм невідомо про існування в їх організації політики по боротьбі з хабарництвом. Якщо хабар здійснено, то в Греції (44 %) і Росії (39 %), швидше за все, він буде мати грошову форму, в той час як у Норвегії дані дії користуються найменшою популярністю, і до них готові вдаватися лише 6 % опитаних. У цілому дві третини респондентів визнають, що хабарництво і корупція поширені в їхніх країнах, а 40 % вказали на те, що за час економічної кризи, що спостерігалася протягом останніх двох років, дана проблема тільки посилилася. Девід Сталб, керівник міжнародного відділу послуг у галузі розслідування шахрайства та сприяння у спірних ситуаціях Ernst & Young Global, зазначає: “Результати нашого дослідження повинні насторожити керівників європейських компаній. Настільки байдуже ставлення до загроз шахрайства, хабарництва і корупції на тлі прийнятих багатьма компаніями заходів щодо скорочення витрат створює додатковий ризик. Як показують результати опитування, співробітники компаній у Європі вважають, що рада директорів та вище керівництво повинні власним прикладом демонструвати належну корпоративну поведінку і підтримувати відповідну атмосферу

у своїх організаціях. Понад три чверті опитаних вважають, що члени ради директорів зобов'язані нести особисту відповідальність за виявлені факти шахрайства, хабарництва та корупції в їхніх організаціях. Про невдоволеність співробітників своїми керівниками також свідчить істотне зростання числа прихильників більш жорсткого контролю з боку регулюючих органів. Так, 77 % опитаних заявили, що регулюючі органи повинні активізувати роботу щодо зниження ризику корпоративного шахрайства, хабарництва та корупційних дій. При цьому найбільшу активність в даному питанні виявили респонденти з країн, які значною мірою постраждали від нещодавньої фінансової кризи. Понад 80 % респондентів з Португалії, Ірландії, Іспанії та Греції хотіли б спостерігати більший контроль з боку регулюючих органів. Нещодавня тенденція до посилення впливу регулюючих органів, про необхідність чого говорили багато респондентів, знайшла своє відображення у безпрецедентному посиленні положень закону США "Про протидію корупції за кордоном (FCPA)". Девід Сталб додає: "Ефективна бізнес-стратегія можлива тільки в тому випадку, коли кожен співробітник, починаючи з директора і закінчуючи простим клерком, буде повною мірою усвідомлювати важливість дотримання законодавчих вимог. Результати нашого опитування свідчать про відсутність покращень у сфері підготовки компаніями адекватних заходів реагування на факти шахрайства та корупційних дій. Це дивує з огляду на вжиті низкою країн заходи з посилення механізмів забезпечення виконання положень законодавства щодо боротьби з хабарництвом. На тлі зростаючої підтримки місцевими органами прокуратори розслідувань, проведених за ініціативою США, проблеми шахрайства та корупційних дій, а також пов'язані з ними ризики стають все більш актуальними".

Можна з упевненістю констатувати той факт, що питання корупції повною мірою торкається і нашої держави. Хабарництво підриває авторитет державного апарату, породжує уявлення стосовно можливості досягнення бажаного шляхом підкупу службових (посадових) осіб. Практика свідчить, що у більшості випадків хабарі даються службовим (посадовим) особам для отримання в обхід закону чи встановленого порядку певних благ чи інших переваг (отримання житлової площі, вступ до престижного вищого навчального закладу, безпідставне просування по службі). Хабароодержувач надає зазначені та подібні блага, привілеї, безпосередньо створюючи об'єктивні умови для обмеження прав і законних інтересів інших громадян. У результаті грубо порушуються права і законні інтереси громадян, підриваються гарантії реалізації конституційних прав. Хабародавець шляхом підкупу службової особи ставить себе ніби на місце законного власника певного права, домагається від отримувача хабара такого неправомірного рішення на

свою користь, при якому інший громадянин позбавляється можливості реалізувати належне йому за законом право на отримання тих чи інших благ і привілеїв. Нарешті, небезпечність хабарництва полягає і в тому, що воно нерідко поєднується з іншими злочинами, зокрема, з привласненням, розтратою або заволодінням майна через зловживання службовим становищем, владою, шахрайством, службовим підробленням і т. ін. Економічний аспект підвищеної суспільної небезпеки хабарництва полягає не тільки в тому, що у вигляді хабара передаються значні суми грошей (як державних, так і приватних осіб, громадських об'єднань), але й у створенні перепон для нормального функціонування підприємств, установ, організацій. Найвищу небезпеку в цьому відношенні представляє хабар, який одержують працівники правоохоронних органів, які відповідно до законодавства повинні вести боротьбу з розкраданнями.

Чинне законодавство визначає **предмет** хабара таким чином: матеріальні блага, послуги, пільги або інші переваги, у тому числі прийняття чи одержання предметів (послуг) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою від їх фактичної (дійсної) вартості, а також одержання кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості чи іншого майна з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством. Послуги, пільги, переваги, які не мають матеріального змісту (похвальна характеристика чи виступ у пресі, надання престижної роботи і т. ін.), не можуть визнаватися предметом хабара. Одержання такого характеру послуг, пільг чи переваг може розцінюватися як інша (некорислива) зацікавленість при зловживанні владою чи службовим становищем і за наявності підстав кваліфікуються за відповідною частиною ст. 364 КК України. Предмет хабара може бути надісланий поштою, внесений на особистий рахунок у банку. Він також може передаватися у більш завуальованій формі (наприклад, навмисний програш грошей в карти, передавання грошей, майна у вигляді подарунку, давання грошей у борг без подальшого повернення, продаж цінного майна за безцінь, і, навпаки, придбання майна, яке не становить цінності, за велику грошову суму). Для кваліфікації злочину за ст. 368 КК України необхідно, щоб дія службової особи, за яку дається хабар, була (чи могла бути) вчинена з використанням зазначеною особою службового становища або наявної можливості, що з'являється з використанням останнього, чи повноважень давати вказівки і контролювати діяльність інших організацій. Одержання хабара вважають закінченим злочином з моменту одержання службовою особою незаконної винагороди (матеріальних цінностей або вигод) незалежно від того, чи були вчинені дії в інтересах хабародавця. Відповідальність за одержання хабара настає і тоді, коли службова особа, прийнявши матеріальну винагороду, відмовилася виконувати раніше визна-

чені по службі дії або взагалі не мала наміру їх виконувати. При цьому також не має значення, чи одержала службова особа наперед всю обумовлену суму грошей, чи її частину, тому що вже початковий момент реального заволодіння цінностями утворює закінчений склад злочину.

Про винуватість і мотиви хабарництва, характеристику особистості та інші обставини справи можна вести розмову тільки у разі, якщо згідно із законом встановлено **суб'єкти хабарництва**, зокрема хабароодержувач. Необхідно зважити на те, що хабарництво завжди вчинюється кількома особами і воно не може бути вчинене одноособово. У вчиненні хабарництва беруть участь принаймні двоє: той, хто бере, і той, хто дає хабара. У деяких випадках у хабарництві беруть участь і посередники (співучасники). Що стосується України, то з 1 липня 2011 року ввійшов у дію Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції”, який визначає основні засади запобігання і протидії корупції в публічній і приватній сферах суспільних відносин, відшкодування завданої внаслідок вчинення корупційних правопорушень збитків, шкоди, поновлення порушених прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав чи інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Також цей Закон став основою до прийняття Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення”, а саме до ст. 18 КК України доповнення ч. 3, де зазначено, що службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Також ці зміни стосуються примітки до ст. 364 КК України, де зазначається, що службовими особами у статтях 364, 365, 368, 368-2, 369 цього Кодексу є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної

влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Для цілей статей 364, 365, 368, 368-2, 369 КК України до державних і комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства. Також службовими особами визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

Одержання хабара як окремий склад злочину передбачено ст. 368 КК України. Закон формулює ознаки даного складу злочину як одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використання наданої їй влади чи службового становища. За своїми об'єктивними властивостями зазначений злочин виражається в одержанні хабара службовою особою у будь-якому вигляді матеріальної винагороди, одержання майнових вигод або користування послугами майнового характеру за вчинок, який вона мала або могла б зробити на користь хабародавця завдяки своєму службовому становищу. Під одержанням хабара слід розуміти реальне заволодіння цінностями, врученими службовій особі, а якщо йдеться про послуги матеріального характеру, то фактичне користування ними. Інакше кажучи, одержання хабара означає, що предмет хабара вручають особисто службовій особі або з її відома близькій чи знайомій людині. Для кваліфікації злочину за ст. 368 КК України необхідно, щоб дія службової особи, за яку дається хабар, була (чи могла бути) вчинена з використанням зазначеною особою службового становища або наявної можливості, що з'являється з використанням останнього, чи повноважень давати вказівки і контролювати діяльність інших організацій. За одержання хабара слід кваліфікувати також одержання хабара службовою особою

від підлеглих чи підконтрольних осіб за заступництво чи потурання, вирішення на їх користь питань, які входять до її компетенції.

Хабар може бути одержаний службовою особою за здійснення як правомірного, так і протиправного вчинку по службі. У випадку, якщо одержання хабара пов'язане зі здійсненням службовою особою протиправного вчинку, що створює самостійний склад злочину – зловживання владою або службовим становищем, службове підроблення, відповідальність настає не лише за одержання хабара, але й за супутній злочин. Попередня згода суб'єкта злочину (службової особи) на прийняття у майбутньому хабара, а також узгодження з нею предмету, розміру, умов передачі хабара утворює готування до цього злочину, яке виражаються у створенні умов для його подальшого вчинення. Необхідно зауважити, що закон не пов'язує наявність одержання хабара з його розміром, але через малозначність та незначну суспільну небезпеку подарунки, які скоріше можна вважати виявленням уваги, у вигляді плитки шоколаду, букету квітів не тягнуть за собою кримінального покарання, оскільки у судовій практиці такі подарунки не кваліфікуються за хабар. Причому одержання предмету хабара посередником, який діє за дорученням службової особи, для подальшої передачі їй, не утворює закінченого складу розглядуваного злочину, тому що у даному разі закон вимагає, щоб хабар був прийнятий виконавцем і знаходився в його володінні. При цьому для складу злочину немає різниці, чи мав хабароодержувач реальну можливість розпоряджатися одержаною винагородою на власний розсуд, чи виконав він, або ні в інтересах хабародавця певні дії (бездіяльність) з використанням службового становища. Попередня згода суб'єкта злочину (службової особи) на прийняття у майбутньому хабара, а також узгодження з нею предмету, розміру, умов передачі хабара утворює готування до цього злочину, яке виражається у створенні умов для його подальшого вчинення. Отже, вирішальним для кримінальної відповідальності за даний злочин є не зовнішня форма одержання хабара, не спосіб її передачі, а сам факт отримання службовою особою певної майнової вигоди для вчинення ним в інтересах особи, що дає, будь-яких дій з використанням свого службового становища. Якщо таке усвідомлення з боку громадянина, що передає матеріальні цінності службовій особі, відсутнє, то відсутня й об'єктивна сторона одержання хабара, хоча не виключається вчинення іншого службового злочину. При цьому умисел хабароодержувача також повинен містити усвідомлення того, що і хабародавець усвідомлює зазначені обставини, а також незаконний характер своїх діянь. З іншого боку, якщо до компетенції особи, яка одержала хабар, не входить повноваження на виконання дій чи утримання від

них, тобто шляхом обману, то вони повинні кваліфікуватися не як одержання хабара, а як зловживання службовим становищем і шахрайство.

Хабар може бути одержаний службовою особою особисто з рук в руки, або через посередника. Причому одержання предмету хабара посередником, який діє за дорученням службової особи, для подальшої передачі їй, не утворює закінченого складу розглядуваного злочину, тому що у даному разі закон вимагає, щоб хабар був прийнятий виконавцем і знаходився в його володінні. За загальним правилом предмет хабара або його частина отримуються службовою особою до вчинення наперед обумовлених дій. В теорії кримінального права такий випадок називається хабарем–підкупом. Проте склад даного злочину наявний не тільки в тому випадку, якщо матеріальні цінності одержуються службовою особою після вчинення нею законних чи незаконних дій в інтересах того, хто дає, але й правомірних. Більше того, винагорода, яка прийнята службовою особою після вчинення навіть і правомірних дій може бути і наперед не обумовленою. Такі випадки в теорії кримінального права називаються хабарем–винагородою. Кримінальне законодавство не передбачає обов'язкового пом'якшення відповідальності за цей різновид одержання хабара. Одержання хабара вважається корисливим злочином, що вчинюється з прямим умислом: винна особа усвідомлює, що вона одержує матеріальну винагороду з порушенням публічно-правового характеру оплати своєї праці за вчинення дій (бездіяльності) в інтересах того, хто дає, з використанням свого службового становища і бажає прийняти предмет хабара, переслідуючи при цьому мету нетрудового збагачення. Однак для того, щоб констатувати наявність вини особи власне в одержанні хабара, розуміння цих факторів ще недостатньо. Судам варто мати на увазі, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 368 КК України, полягає в одержанні хабара в будь-якому вигляді. Оскільки виконання чи невиконання посадовою особою відповідних дій знаходиться за межами об'єктивної сторони цього злочину, відповідальність за одержання хабара настає незалежно від того, до чи після вчинення цих дій було одержано хабар, був чи не був до вчинення цих дій він обумовлений, виконала чи не виконала посадова особа обумовлене, збиралася чи ні вона зазначене виконувати. Предметний зміст умислу винної особи в даному злочині носить більш складний характер. Одержання хабара неможливо об'єктивно відірвати від його давання і розглядати ізолювано поза їх органічним зв'язком один з одним. Предметний зміст умислу винного повинен охоплювати і усвідомлення того факту, що особа, яка вручає винагороду, сприймає даний факт власне як давання хабара. Якщо таке усвідомлення з боку громадянина, що передає матеріальні цінності службовій особі, відсутнє, то відсутня й об'єктивна сторона одержання хабара,

хоча не виключається вчинення іншого службового злочину. При цьому умисел хабароодержувача також повинен містити усвідомлення того, що і хабародавець усвідомлює зазначені обставини, а також незаконний характер своїх діянь. З іншого боку, якщо до компетенції особи, яка одержала хабар, не входить повноваження на виконання дій чи утримання від них, тобто шляхом обману, то вони повинні кваліфікуватися не як одержання хабара, а як зловживання службовим становищем і шахрайство.

Дії службової особи, яка, одержуючи гроші чи матеріальні цінності, начебто для передачі іншій службовій особі як хабар, мала намір не передавати їх, а привласнити, належить кваліфікувати не за ст. 368 КК, а за відповідними частинами статей 190 і 364 КК як шахрайство та зловживання владою чи службовим становищем, а за наявності до того підстав – і за відповідними частинами статей 27, 15 та 369 КК України як підбурювання до замаху на давання хабара, а за наявністю для цього підстав – і за ст. 370 КК України (Провокація хабара).

При шахрайстві потерпілий переконаний у тому, що він розпоряджається майном за власною волею, у своїх інтересах або принаймні не на шкоду цим інтересам і така його переконаність є результатом впливу на нього шахрая, а саме, введенням потерпілого в оману щодо правомірності передачі ним винному майна чи надання йому права на майно. Особа, яка в такому випадку передала гроші чи цінності, вважаючи, що вона дає хабар, несе відповідальність за замах на давання останнього. Основна ознака, що відрізняє один злочин від іншого, – особливі властивості суб'єкту злочину, пов'язані з характером і змістом виконуваних нею функцій. Одержувати хабар може лише службова особа, тоді як суб'єктом іншого злочину може бути і особа, яку не наділено владними повноваженнями. Отримання майна під умовою виконання якого-небудь зобов'язання може кваліфікуватися як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала мету його присвоїти, а зобов'язання – не виконувати.

Обман як спосіб шахрайського заволодіння чужим майном чи придбання права на таке майно полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого, з метою введення в оману потерпілого. Таким чином, обман може мати як активний (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей про певні факти, обставини, події), так і пасивний (умисне замовчування юридично значимої інформації) характер. У другому випадку для наявності шахрайства необхідно встановити, що бездіяльність винного призвела до помилки потерпілого щодо обов'язковості або вигідності передачі майна (права на майно) шахраєві, була причиною добровіль-

ної передачі потерпілим майнових благ. Обман чи зловживання довірою при шахрайстві застосовуються винним з метою викликати у потерпілого впевненість про вигідність або обов'язковість передачі йому майна чи права на нього. Отже, обов'язковою умовою визнання обману чи зловживання довірою ознакою об'єктивної сторони шахрайства є використання його для заволодіння майном чи придбання права на майно. **Зловживання довірою** полягає у недобросовісному використанні довіри з боку потерпілого: для заволодіння чужим майном чи правом на нього винний використовує особливі довірчі стосунки, які склалися між ним і власником чи володільцем майна. Такі стосунки можуть виникати внаслідок особистого знайомства, родинних або дружніх зв'язків, рекомендацій інших осіб, зовнішньої обстановки, цивільно-правових або трудових відносин, соціального статусу винного чи інших осіб тощо. Як шахрайство, вчинене шляхом зловживання довірою, слід розглядати отримання кредиту, попередньої оплати за товари чи виконання робіт (авансу), укладення договору позики, укладення договору прокату тощо без наміру повернути отримані кошти чи інші матеріальні цінності, виконати відповідну роботу, повернути борг чи отримані у користування речі.

Давання й одержання хабара тісно пов'язані умислами осіб, які вчиняють ці злочини. Якщо особа, вручаючи службовій особі незаконну винагороду, з тих чи інших причин не усвідомлює, що дає хабар (наприклад, у зв'язку з обманом чи зловживанням довірою), вона не може нести відповідальність за давання, а службова особа – за одержання хабара. Дії останньої за наявності до того підстав можуть кваліфікуватись як зловживання владою чи службовим становищем, обман покупців або замовників, шахрайство тощо.

Особа, яка присвоїла владні повноваження чи звання службової особи, може вимагати, зокрема, від інших осіб гроші чи певні матеріальні цінності (блага) за не вчинення (вчинення) певних дій. Наприклад, особа, яка видає себе за службову особу контролюючого органу, вимагає чи пропонує дати їй певну суму грошей за не складання чи знищення складеного протоколу про "виявлене" нею правопорушення або ж за сприяння у вирішенні певних питань. Так, особа, яка видає себе за працівника прокуратури, пропонує батькам за певну винагороду посприяти у вирішенні питання про закриття кримінальної справи, порушеної щодо їх сина, або ж пропонує передати гроші слідчому прокуратури за закриття кримінальної справи. Оскільки така особа не є службовою, то її дії мають кваліфікуватись або як шахрайство, або ж як і підбурювання до замаху на давання хабара, тобто або за ст. 190 КК України, або ж за ст. 190 КК України та ч. 4 ст. 27, ч. 2 чи ч. 3 ст. 15, ст. 369 КК України. Дії ж особи, яка надала гроші чи матеріальні цінності, повинні

кваліфікуватися, за відсутності їх вимагання з боку винного, який видавав себе за службову особу, як замах на давання хабара, тобто за ч. 2 ст. 15 та ч. 1 ст. 369 КК України, а якщо матиме місце вимагання матеріальних благ, то така особа звільняється від кримінальної відповідальності згідно з ч. 3 ст. 369 КК України.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН проти корупції (дата підписання: 31.10.2003 р.; дата ратифікації Україною: 18.10.2006 р.; дата набрання чинності для України: 01.01.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до конвенції : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_c16.
2. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова ПВС від 26 квіт. 2002 р. № 5 / Юридичний вісник. – 2002. – № 28 (368). – 13–19 лип.
3. Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції”. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення”: науково-практичний коментар / Відп. ред. : С. В. Ківалов і Є. Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2011. – 344 с.
4. Мельник О. М. Науково-практичний коментар Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції” [станом на 01.01.2012 р.] / Мельник О. М., Руснак Ю. І., Шамрай О. В. ; [за ред. В. О. Шамрая]. – К. : Видавничий дім “Професіонал”, 2012. – 464 с.
5. Савченко А. В. Науково-практичний коментар до розділу XVII “Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням професійних послуг” Особливої частини Кримінального кодексу України: науково-практичне видання / Савченко А. В., Кришевич О. В. ; [За заг. ред. д. ю. н., проф. В. І. Шакуна]. – К. : Алерта, 2012. – 160 с.
6. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері службової діяльності : [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / Т. І. Слуцька. – К. : КНТ, 2007. – 164 с.

В статье рассматривается понятие взяточничества; предмет и субъект преступления взяточничества и его разграничение с мошенничеством.

The article reveals the concept of bribery; subject and sub 'object of the crime of bribery and fraud division.

Стаття надійшла до редакції журналу 4 квітня 2012 року.